

УДК 59:1

Л.О. ШЕВЧИК¹, Г.М. ГОЛІНЕЙ¹, С.С. ПОДОБІВСЬКИЙ¹, М.А. КРИЖАНОВСЬКА¹,
Н.Я. КРАВЕЦЬ²

¹Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль, 46027

²ДВНЗ "Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського"
вул. Майдан Волі, 1, Тернопіль, 46001

БІОЦЕНТРИЗМ – МЕТОДОЛОГІЯ ВИСВІТЛЕННЯ МІСЦЯ ТА РОЛІ ТВАРИН У ПРИРОДІ ТА ЖИТТІ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Сучасна наукова картина світу ґрунтується на основі концепції біоцентризму, котрий декларує цілісність живої природи і реалізується через принципи рівноправності всього живого, рівневої організації життя, коеволюції та біоетики. Неоціненна роль концепції біоцентризму і в регламентації взаємовідносин між тваринним світом Землі і людиною як складовою частиною останнього. Зокрема, в статті детально проаналізовані різні аспекти місця і ролі тварин у житті та господарській діяльності людини, уточнені основні принципи регламентації практичної участі людини в житті живої природи.

Ключові слова: загальна наукова картина світу, природничо-наукова картина світу, біоцентрична концепція, принципи біоцентризму, екологічні функції тварин, принципи регламентування взаємовідносин тварини та людського суспільства

На сучасному етапі розвитку суспільства, вкрай актуальною є думка В.Л. Беніна, про те, що у діяльності людини слід виходити не з прекраснодушних мрій про покращення людини, а з ідей глобального виживання людства [1].

На фоні світової економічної кризи наростає і суспільна криза. Суспільство сьогодні доведене до повної ідеологічної безструктурності, до безформності, до світоглядного розпаду, до відсутності зрозумілих істин. У зв'язку з цим зростає значення біології – науки, що відіграє важливу роль у формуванні нових регулятивних принципів у сучасній культурі. Вона займає проміжне місце між природознавством і суспільними науками, входячи в резонанс з обома, стала провідником гуманістичного спрямування в інші природничі науки. Знання з біології якнайкраще підходять для становлення особистості, готової до вільного гуманістично орієнтованого вибору. Самі ж по собі знання, як сукупність об'єктивних наукових даних: фактів, понять, теорій – для людини, що навчається, – нейтральні. Завдання навчально-виховного процесу полягає в тому, щоб ці знання підняти на рівень особистісно значимих. В цьому контексті зростає роль глобальної теоретичної бази, а саме «наукової картини світу». Найчастіше терміном «картина світу» позначається результат всебічного пізнання дійсності, опосередкований досягнутим у суспільстві рівнем розвитку культури: науки, техніки, моралі, релігії, мистецтва. З цієї точки зору надзвичайно цікавими є погляди філософів, викладені у праці «Синтез сучасного наукового знання»(1973), що не втратив свого значення і досі [6].

Найбільш яскраво подібна точка зору викладена у статті П.С. Дишлевого «Природничо-наукова картина світу як форма синтезу знань». У цій статті читаємо: «Ядром певного історичного етапу розвитку природничо-наукової картини світу є картина світу тієї галузі науки, котра займає панівне положення. Доля цієї базової картини світу визначає і подальшу долю загальної природничо-наукової картини світу...»[2]. Відтак автор прогнозує, що поряд з існуючою нині релятивістською та квантовою картинами світу, «ядро» загальної наукової картини світу сформує біологічна та астрономічна науки

Підсумовуючи пошуки дослідників, Ю. Пономаренко визначає наукову картину світу як форму систематизованого наукового знання, в якому поєднуються найбільш важливі

досягнення теоретичної науки, що не лише узагальнені, але й осмислені на основі фундаментальних філософських ідей та принципів, без яких неможливо виробити загальний погляд на світ [5]. Не викликає сумніву твердження, що наукова картина світу формується на ґрунті трьох рівнів узагальнення та систематизації: загальнонаукового, природничо-наукового та спеціально-наукового. Витоки даного процесу виростають з узагальнення й систематизації теоретичних знань в межах окремих наук біологічного циклу (ботаніки, зоології, анатомії, морфології, систематики, фізіології, екології, генетики, філогенії, біогеографії та ін.).

На відміну від загальноприйнятої в ХХ ст. антропоцентричної концепції формування науково-природничої картини світу, біологія переходить на засади біоцентризму, котрий декларує цілісність живої природи, розглядає живі організми як рівноправну невід'ємну складову біосфери нашої планети [4], визнає рівневу організацію життя за якої системи вищого рівня відносяться до систем нижчого рівня, як ціле відноситься до частини. Власне коеволуція (лат. со – разом, *evolutio* - розвиток), як компонент біоцентризму, передбачає узгоджений “взаємно зв’язаний” розвиток частин цілого.

Важливим концептуальним принципом втілення біоцентризму є гуманістика, що тісно пов’язана з здатністю людини співчувати, співпереживати, проектувати себе, перевтілювати в іншу живу істоту – так званою емпатією.

Отже, гуманістика виступає як крайній варіант коеволуційної стратегії: як коеволуція власне вченого і об’єкту його вивчення – аж до емпатійного ототожнення вченого з цим об’єктом, погляду на світ його очима, з глибокою подібністю людського соціуму та інших біосоціальних систем.

Екологічна стійкість екосистем і нормальне їх функціонування залежить від дії кожного біотичного елементу, які утворюють складні біотичні зв’язки, формують біогеоценотичну структуру та біогеоценотичні процеси.

Разом з рослинами, грибами та мікроорганізмами – тварини відіграють важливу роль у міграції хімічних елементів, що лежить в основі існуючих у природі взаємозв’язків. Споживаючи рослин та один одного, тварини беруть участь у біологічному колообігу речовин, що забезпечує формування складних ланцюгів живлення. При цьому тварини підтримують насінневу продуктивність, просторове поширення і, як наслідок, видове різноманіття квіткових рослин.

Незаперечна роль тварин протягом історичного розвитку Землі. Тваринні організми, як гетеротрофна частина системи, є вищим шаблоном еволюційного процесу органічного світу, що обумовлює їх особливу роль у формуванні консортивних, біогеоценотичних, міжекосистемних і трансконтинентальних зв’язків, утворюючи механізми гомеостазу та біопродукційний процес. Знаходячись у взаємозв’язку з іншими живими організмами, тварини забезпечували перебіг життєвих процесів в екосистемах, визначали структуру та склад ґрунтів, вигляд ландшафту. При їх участі формувалася хімічний склад підземних та ґрунтових вод, виникла специфічна приземна атмосфера. Найрізноманітнішій та найчисленнішій групі тварин – комахам належить пріоритетна роль у еволюції покритонасінних рослин. Все це є підтвердженням незаперечно важливої екологічної функції тварин – забезпечення стійкості екосистем, тобто підтримання їх гомеостазу.

Один із суттєвих моментів вивчення тваринного світу є встановлення рівнів їх організації та фіксація існування в природі ієрархії систем різного рівня складності. Різні рівні організації проявляють дійсну історію світу, характеризуючи етапи еволюції живої природи. Формують уявлення матеріальної єдності всього живого на Землі.

Клітинний рівень організації у зоології представлений підцарством Найпростіші (Protozoa). Цікавим з точки зору ієрархії є тип Spongia тіло яких складається з поліморфних шарів і також знаходиться на клітинному рівні організації, виступаючи перехідною ланкою еволюції. З цієї точки зору, підцарство Багатоклітинні (Metazoa) включає тварин як з клітинним типом організації (Prometazoa) так і з тканинним, а відтак, з організованими типами організації (Eumetazoa).

Неоціненна роль концепції біоцентризму у регламентації взаємовідносин між тваринним світом Землі і людиною як складовою частиною останнього.

Історичний розвиток цих взаємовідносин проходить п'ять основних етапів становлення, визначальними серед яких є другий етап, що охоплює період від початку землекористування (VIII – VIIст. до н.е.) до становлення промислового виробництва (XV ст.н.е.) – період закладки класових відносин; третій період – час становлення і розвитку капіталізму (XVI – XIX ст.); п'ятий період – перехід до біоцентризму як визначального принципу взаємовідносин у системі «людина - природа».

Споконвіку незаперечно важлива роль тварин у житті людини. Окремі види тварин виступають в ролі шкідників і збудників захворювань як культурних, так і диких, корисних для людини, рослин і тварин. Окремі види приймають участь в підтриманні природно – вогнищевих захворювань людини, є живителями кровосисних паразитів. Споживаючи тварин для різноманітних потреб, одомашнюючи їх, людина задовольняє власні екологічні потреби. Крім того тварини мають естетичне, наукове, медичне, рекреаційне, етичне значення.

Загальновідоме естетичне значення тварин – птахи, акваріумні риби, ссавці. Тварини – джерело краси, захоплення, радості та задоволення для більшості людей, особливо у природних умовах. Тварини є об'єктом наукових досліджень, в тому числі медичних.

З етичної точки зору, взаємовідносини із тваринами формують переконання про те, що кожен витвір природи має право на виживання без втручання людини, подібно до того як аналогічне право має і сама людина.

Практична участь людини в житті живої природи регламентується цілою низкою принципів [3], першим серед яких є принцип взаємозв'язку. В живій природі всі види взаємопов'язані між собою, і знищення одного може спричинити доволі непередбачувані наслідки для екосистеми. З цього випливає наступний принцип – принцип рівноваги. Популяції окремих видів, що живуть разом, формують біоценоз, злагоджена робота котрого забезпечує стан довкілля: якість природних вод, склад повітря, родючість ґрунтів та ін.

Неможливість знищення хоча б одного виду, яким би малозначимим чи навіть шкідливим він не видався, обумовлюється принципом потенційної корисності. Людина, як правило, не може передбачити значення того чи іншого виду для людства у майбутньому.

Все більше значення за останні роки набуває принцип незамінності, згідно з яким харчові продукти природного походження не можуть бути повністю замінені на штучно створені. Справедливість даного принципу підтверджується спалахом різноманітних алергічних захворювань у промислово розвинутих країнах. Алергічні захворювання часто обумовлюються насиченням нашої їжі штучними добавками, а побуту продуктами та засобами, до котрих людський організм еволюційно не пристосований (штучні тканини, плівки, м'якуші засоби та ін.). Хутро, тканини, медичні препарати та інші продукти не можуть бути повністю витіснені навіть рівноцінними за якістю та придатністю продуктами штучного походження.

Принципи різноманіття за значенням та змістом відрізняються від попередніх і реалізуються на рівні спілкування людини з живою природою (рибальство, мисливство, туризм, робота на присадибній ділянці та ін.), що характеризується різноманіттям живого. Цей принцип впливає з генетичної та культурної унікальності кожної особистості, що визначає унікальність здібностей кожної людини, а отже і унікальний набір живих організмів, спілкування з котрими буде адекватним для кожної окремої людини.

Сьогодні пряме використання тварин регламентується біоетикою, а саме принципом трьох R:

- replacement – заміна болісних для тварин експериментів, дослідями, що не завдають страждань;
- reduction – скорочення кількості дослідів над тваринами;
- refinement – покращення методик з метою полегшення страждань піддослідних тварин [4].

Перелічені принципи, зазначаючи загальний напрямок діяльності людини, націлюють її на необхідність збереження кожного окремого виду, так і всього видового різноманіття, на необхідність збереження різноманітності живої природи.

Висновки

Сучасна наукова картина світу формується на трьох рівнях узагальнення та систематизації знань: загальнонауковому, природничо-науковому та спеціально-науковому. Пріоритетна роль

у цьому процесі належить концепції біоцентризму, що декларує цілісність живої природи і реалізується через принципи рівноправності всього живого, рівневої організації життя, коєволюції та біоетики. Неоціненна роль концепції біоцентризму і в регламентації взаємовідносин між тваринним світом Землі і людиною як складовою частиною останнього. Практична участь людини в житті живої природи в свою чергу регламентується принципами взаємозв'язку видів, потенційної корисності, незамінності та різноманіття.

1. *Бенін В.Л.* Трансформація гуманізму із утопій в науку / В.Л. Бенін // *Дидакт.* — 1999. — № 4. — С. 14—16.
2. *Дишлевый П.С.* Материалистическая диалектика и физический релятивизм / П.С. Дишлевый. — К.: Наукова думка, 1972. — 323 с.
3. *Лосев А.В.* Социальная экология / А.В. Лосев, Г.Г. Провадкин. — М.: Высшая школа, 1998. — 560 с.
4. *Олексин А.В.* Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты / А.В. Олексин. — М.: ЦОП Ин-т философии РАН, 2001. — 423 с.
5. *Пономаренко Ю.Г.* Еволюція наукових картин світу і відповідних їй способів мислення / Ю.Г. Пономаренко; [НАН України, Центр гуманітарної освіти] — К., 1996. — 43 с.
6. *Чернова Л.* Наукова картина світу як предмет філософського дискурсу / Людмила Чернова // *Вища освіта України.* — 2010. — № 3. — С. 33—39.

Л.О. Шевчик, Г.М. Голиней, С.С. Подобивский, М.А. Крижановская, Н.Я. Кравец
Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка
ГВНЗ "Тернопольский государственный медицинский университет имени И. Я. Горбачевского"

ОПРЕДЕЛЕНИЕ МЕСТА И РОЛИ ЖИВОТНЫХ В ПРИРОДЕ И ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ БИОЦЕНТРИЗМА В РАМКАХ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОЙ КАРТИНЫ МИРА

В основе современной научной картины мира лежит концепция биоцентризма, которая декларирует целостность живой природы и реализуется через принципы равноправия живой природы, уровневой организации жизни, коэволюции и гуманистики. Важная роль принципа биоцентризма и в регламентации взаимосвязей между животным миром Земли и человеком как неотъемлемой частью последнего. В статье детально проанализированы различные аспекты места и роли животных как в природе, так и в жизни, и хозяйственной деятельности человека, уточнены принципы, регламентирующие практическое участие человека в жизни живой природы.

Ключевые слова: научная картина мира, концепция биоцентризма, принципы биоцентризма, экология, экологические функции животных

L.O. Shevchik, H.M. Holiney, S.S. Podobivski¹, M.A. Kryzhanovska, N.Ya. Kravets
Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ukraine
SHEI "Ternopil State Medical University by I.Ya. Horbachevsky of MPH of Ukraine "

BIOCENTRISM - THE MAIN FACTOR OF EXPLANATION OF THE PLACE AND ROLE OF ANIMALS IN NATURE AND HUMAN LIFE WITHIN FORMATION OF MODERN NATURAL AND SCIENTIFIC PICTURE OF THE WORLD

Modern scientific picture of the world is based on the biocentrism concept, which declares wholeness of wildlife and is realized through the equality principles of all living, the level of life organization, the coevolution and bioethics. The biocentrism concept plays invaluable role in regulation of relationship between fauna and human as part of the last. Invaluable role of the concept of biocentrism is also in regulation of the relationship between the animal life of the Earth and humans as an integral part of it

Keywords: General scientific world, natural-scientific world, biocentric concept, principles of biocentrism, ecological functions of animals, principles of regulation of relations between animals and human society

Рекомендує до друку
В.В. Грубінко

Надійшла 14.05.2014